

ДО ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

ЛИПІВСЬКА Олена Андріївна - студент за ОКР «Магістр права» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
УДК: 347.91/.95

В статті розглядається актуальний питання щодо цивільно-процесуальних правовідносин за законодавством України. Автор аналізує проблемні питання діючого законодавства та дає пропозиції щодо покращення правового регулювання в Україні.

Ключові слова: право, правовідносини, цивільний процес, прокурор, органи державної влади, профспілки, юридичний факт.

Цивільно-процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права відносини, що виникають між судами як між собою, так і з учасниками процесу – громадянами і організаціями в цивільному судочинстві.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають і розвиваються на диспозитивній основі внаслідок вольових дій осіб, які звертаються до суду із заявою за захистом свого права чи охоронюваного законом інтересу. Або виникають на публічній основі, коли на захист прав та інтересів таких осіб порушена цивільна справа в суді за заявою прокурора, органів державної влади, профспілок та ін. Процесуальні дії прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, профспілок, інших осіб після подання заяви до суду будуть юридичними фактами, які спричиняють виникнення цивільних процесуальних правовідносин не тільки між такими особами і судом, а й між судом і особами, на захист прав яких була порушена цивільна

справа в суді. Незалежно від того, за ініціативою яких осіб виникли цивільні процесуальні правовідносини, їх об'єктивною основою виступають матеріальні правовідносини – необхідність захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, які виникають з порушених і спірних цивільних, трудових, сімейних, кооперативних правовідносин.

Вольовий характер цивільних процесуальних правовідносин полягає також у тому, що вони забезпечують правовий зв'язок двох осіб між собою – одна має право вимагати від іншої вчинення певних процесуальних дій, а інша зобов'язана діяти відповідним чином або утриматися від дій. Але права і обов'язки суду у відносинах з іншими суб'єктами характеризуються особливістю, яка полягає в тому, що вони відображають їх владні повноваження як державних органів судової влади, які здійснюють правосуддя. Суд керує процесом розгляду справи, спрямовує діяльність осіб, які беруть участь у справі, – роз'яснює їм права і обов'язки, попереджає про наслідки їх вчинення і сприяє у здійсненні ними прав, постановляє обов'язкові для виконання рішення, якими розв'язано цивільний спір і здійснено захист їх прав та інтересів. Отже, суд, як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, виступає як орган судової влади держави, на якого покладено функцію вирішення цивільної справи по суті, а також розв'язання окремих правових питань, що виникають у судочинстві по її розгляду.

У судочинстві по конкретній цивільній справі виникає не одне складне комплек-

сне правовідношення, а система численних процесуальних правовідносин між його суб'єктами за схемою суд- позивач, суд – відповідач, суд – прокурор, суд – свідок тощо.

Цивільний процес не можна звести до одних комплексних цивільних процесуальних правовідносин. Залежно від завдань суб'єкта і виконуваних ним цивільних процесуальних функцій визначаються його процесуальні права і обов'язки. Сторона взаємодіє із судом з приводу захисту свого права, прокурор – державного інтересу, свідок – з приводу відомих фактів, які необхідні судові для правильного вирішення справи тощо. Процесуальному праву сторони відповідає обов'язок суду і, навпаки. Аналогічно кореспондують права і обов'язки суду і прокурора, профспілки і суду, суду і свідка. Між судом і кожним із цих суб'єктів виникають окремі самостійні цивільні процесуальні правовідносини. При цьому, виникнувши спочатку між судом і особою, яка звернулася з вимогою до суду про захист порушеного права, вони стають юридичною основою для виникнення процесуальних правовідносин між судом і відповідачем, судом і третьою особою, судом і свідком тощо. Виникнувши в суді першої інстанції, вони розвиваються в процесі провадження по розгляду і вирішенню справи й припиняються з постановленням і проголошенням судом рішення. У випадку апеляційного оскарження рішення суду в наступній стадії цивільного судочинства виникають нові процесуальні правовідносини між особою, яка оскаржила рішення, і судом апеляційної інстанції. Тут не відбувається заміна судових органів, дії по оскарженню не викликають переходу від одного суду до другого процесуальних прав і обов'язків. Кожний із них виконує покладені на нього функції. Коли вважати, що в наступних стадіях не виникають нові цивільні процесуальні правовідносини, а триває розвиток правовідносин попередніх стадій, то незрозуміло, як особа, що не брала участі в провадженні суду першої інстанції, стане суб'єктом процесуальних правовідносин у суді апеляційної інстанції, без визнання того, що внаслідок її процесуальних дій по оскарженню судового рішення між нею і судом апеляційної інстанції виникнуть цивільні процесуальні правовідносини.

Основні – такі правовідносини, без яких не може виникнути і розвиватися цивільне судочинство в конкретній справі (між судом і сторонами). Додаткові – виникають між судом і особами, які не беруть участь у кожній справі (треті особи, прокурор). Службово-допоміжні – виникають між судом і особами, які виконують у процесі службово-допоміжні функції (свідки, експерти, перекладачі).

Система чисельних правовідносин була прийнята окремими авторами з модернізацією, що правовідносини при класифікації за суб'єктом не є одиничними, а комплексними – учасники процесу як громадяни, так і організації вступають у правовідносини із судом декілька раз: у стадії порушення справи, підготовки її до розгляду, в стадії розгляду і вирішення справи тощо. Така концепція структури цивільних процесуальних правовідносин ігнорує їх стадійність: виникнення, розвиток, припинення. Її недоліком є те, що особа, не перебуваючи постійно в правовому становищі конкретного суб'єкта процесуальних правовідносин, може виконувати процесуальні дії, визначені законом для такого суб'єкта в наступній стадії розвитку судочинства.

Спірним питанням структури цивільних процесуальних правовідносин є положення про існування процесуально-правових зв'язків поза судом між сторонами в судочинстві по справі. Це правовідносини: між стороною і представником з приводу надання обсягу і оформлення процесуальних повноважень (статті 112-115 ЦПК); між сторонами по відшкодуванню збитків, заподіяних забезпеченням позову (ст. 155 ЦПК); заборонаю провадити операції по вкладах або цінних паперах на пред'явника (ст. 262 ЦПК); між сторонами по відшкодуванню судових витрат і винагороди за втрату робочого часу (статті 75, 77 ЦПК); між позивачем і особою, яка завдала збитки невиконанням ухвали про забезпечення позову (ст. 88 ЦПК). Якщо в перших правовідносинах кореспондують між собою процесуальні права і обов'язки особистого характеру сторони і процесуального представника, то в інших – процесуальні права і обов'язки сторін майнового характеру, які визначають процесуально-правову відповідальність за цивільні процесуальні правопорушення.

Таким чином, цивільні процесуальні правовідносини характеризуються наступними ознаками: виникають на підставі норм цивільного процесуального права в результаті їх реалізації; створюються між учасниками суспільних відносин – судом і кожним з учасників цивільного процесу під час судочинства в цивільній справі; юридично закріплюють взаємну поведінку зазначених суб'єктів через їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки; реалізація суб'єктивних цивільних прав і виконання суб'єктивних обов'язків забезпечується заходами правового впливу – санкціями цивільного процесуального, кримінального, адміністративного і трудового права.

Залежно від прийнятого в юридичній науці поділу норм права на регулятивні і охоронні в науці цивільного процесу була проведена аналогічна класифікація цивільних процесуальних правовідносин, яка одержала певну модифікацію, але виявила неспроможність пояснити численні спірні положення теорії цивільних процесуальних правовідносин і не сприяла її розвитку.

Незважаючи на велике практичне значення цих питань в теорії цивільних процесуальних правовідносин, вони залишаються найменш розробленими. Частково розглядаються тільки процесуальні передумови виникнення правовідносин, до яких належать норми права, процесуальна правоздатність, юридичні факти. Додатково називаються ще матеріальні правовідносини і підвідомчість справи судові. Зазначені обставини, дійсно, є передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин, але, як було зазначено з цього приводу, посилання на них є зайвим, тому що коли йти по шляху їх перерахування, то вони наведені не всі, а коли керуватися їх процесуальною суттю, то в одному переліку не можна наводити різнопланові правові категорії, які нерідко поглинають одна одну.

Виникнення процесуальних правовідносин правильно пов'язується з необхідністю наявності процесуальної норми права, яка передбачає дані правовідносини, а також щоб його суб'єкти були учасниками процесу в даній справі. Але для того, щоб бути учасником процесу, необхідні певні передумови,

які не ідентичні для участі стороною, третьою особою, іншим суб'єктом у суді першої інстанції, апеляційної і касаційної інстанції та в стадії звернення рішення до виконання. Отже, вказівка на норму права як передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин має загальний характер і означає наявність сукупності норм, якими участь у цивільному процесі конкретних суб'єктів обумовлюється наявністю або відсутністю певних обставин. Тому вказівка на норму права як передумову правовідносин має загальне значення для теорії правових відносин і конкретизується для теорії цивільних процесуальних правовідносин.

Для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідною є наявність: а) підстави; б) приводу; в) процесуальних передумов.

Стосовно чинного цивільного процесуального законодавства України підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є факти, з настанням і завдяки настанню яких виникає цивільний процес: пред'явлення позовної заяви (встановленням законом форми і змісту) у справах позовного провадження; заяви і скарги у справах з адміністративно-правових відносин і окремого провадження.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають з приводу необхідності захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу у справах позовного провадження і у справах з адміністративно-правових відносин. У справах окремого провадження – необхідності встановлення певних обставин – юридичних фактів, зміни юридичного становища громадянина чи його майна, з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує виникнення, зміну, припинення суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав.

Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин – це обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), наявність (відсутність) яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу, тобто для порушення справи в суді першої інстанції,

у стадіях апеляційного і касаційного провадження, по перегляду рішень у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами.

Цивільні процесуальні правовідносини можуть виникнути тільки між носіями цивільних процесуальних прав і обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, в цивільному судочинстві. Тому без суду, наділеного такими функціями, неможливі самі процесуальні правовідносини, тому суд і є обов'язковим суб'єктом усіх цивільних процесуальних правовідносин. Другим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин буде особа, щодо участі якої в процесі є норма права і котра в одній із стадій цивільного процесу може виконувати процесуальні дії, спрямовані на досягнення мети процесу. Такими будуть сторони, треті особи, органи прокуратури, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, профспілки, підприємства, установи, організації і окремі громадяни, які захищають права інших осіб; заявники й заінтересовані особи у справах з адміністративно-правових відносин і окремого провадження; процесуальні представники, експерти, свідки, перекладачі та інші особи, які сприяють розгляду справи.

З метою виявлення окремих особливостей участі в цивільному процесі суб'єктів правовідносин у процесуальній літературі наводиться кілька видів їх класифікації на групи: а) на юридично заінтересованих і юридично незаінтересованих осіб або суб'єктів допоміжних правовідносин; б) на суб'єктів по застосуванню норм права і суб'єктів по додержанню та виконанню норм права або на юрисдикційні органи та їх службових осіб і учасників цивільного процесу; в) на суб'єктів, які здійснюють правосуддя, котрі беруть участь у здійсненні правосуддя і які сприяють правосуддю. Наведена класифікація має загальний характер, не розкриває мети і завдання участі окремих суб'єктів у процесі та не враховує нормативного виділення групи осіб, котрі беруть участь у справі.

Із урахуванням існуючих систем класифікації суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, виконуваних ними процесуальних функцій та нормативного їх виділення і визначення вони можуть бути класифіковані

на три групи: 1) особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах: а) суди, котрі розглядають і вирішують справи по першій інстанції; б) суди, які перевіряють законність і обґрунтованість рішень у апеляційному і касаційному порядкух та у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами; в) третейські суди. 2) особи, які беруть участь у справі: а) з метою захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів сторонами, третіми особами у справах позовного провадження, заявниками та заінтересованими особами у справах з адміністративно-правових відносин і окремого провадження; б) з метою захисту прав інших осіб, державних і громадських інтересів: органи прокуратури, процесуальні представники, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації і окремі громадяни (ст. 98 ЦПК). 3) особи, які не беруть участі в справі: а) особи, котрі сприяють судові в розгляді справи, – свідки, експерти, перекладачі, спеціалісти; б) інші особи, які сприяють судові у розгляді справи.

Цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів правовідносин і процесуальні дії по їх реалізації становлять зміст цивільних процесуальних правовідносин. Але це положення не є безспірним. У науці переважає думка, що змістом процесуальних правовідносин виступають тільки права і обов'язки його суб'єктів. З іншого боку, не всякому праву одного суб'єкта відповідає обов'язок іншого, тому не в кожних правовідносинах зміст складається з сукупності прав і обов'язків, а тільки з права і процесуальних дій одного суб'єкта, які витісняють обов'язки іншого. Існує також твердження, що зміст правовідносин становлять процесуальні дії, а процесуальні права і обов'язки – форму правовідносин.

Права і процесуальні дії одного суб'єкта не можуть бути засобом правового регулювання поведінки осіб у цивільному судочинстві, а отже, і становити зміст правовідносин. Обґрунтування, що суд як орган держави може і повинен мати обов'язки тільки перед державою, а не перед іншими суб'єктами процесу, не відповідає нормам процесуального права, у яких закріплені конкретні обов'язки суду перед конкретними суб'єктами. Праву заінтересованих осіб на порушення процесу

(ст. 3 ЦПК) відповідає обов'язок суду розглянути звернену до суду вимогу на порушення цивільної справи; праву сторони чи третьої особи заявити клопотання про виклик у судові засідання свідка відповідає обов'язок суду розглянути таку заяву. Як суб'єкт процесуальних правовідносин суд має обов'язки, які кореспондують праву іншого суб'єкта цих же правовідносин, і тільки виконання судом обов'язків дає можливість іншому суб'єкту здійснювати свої права і забезпечувати режим законності в цивільному судочинстві. Якщо вважати, що права суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин не відповідають обов'язкам суду, то можна зробити висновок, що носії цих прав перебувають у правовідносинах самі з собою, а це абсолютно неможливо.

До змісту цивільних процесуальних правовідносин входять разом з правами і обов'язками суб'єктів їх поведінка, тобто процесуальні дії, які існують не самі по собі, а є засобом реалізації суб'єктами своєї волі – прав і обов'язків. Від дії суб'єктів залежить виникнення і розвиток самих відносин. Так, відповідно до ст. 3 ЦПК кожна заінтересована особа вправі звернутися до суду в порядку, встановленому законом, за захистом порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу. Обов'язок суду приступити до розгляду справи (здійснити захист цивільного права) виникає після того, коли така заінтересована особа подасть до суду позовну заяву, заяву, скаргу. Отже, право заінтересованої особи на звернення до суду за захистом реалізується пред'явленням до суду заяви (виконанням процесуальної дії). Цьому праву відповідає обов'язок суду приступити (виконати процесуальну дію) до розгляду справи. Між судом і заінтересованою особою виникли цивільні процесуальні правовідносини, і його суб'єкти можуть реалізувати процесуальними діями встановлені ЦПК і пов'язані між собою процесуальні права і обов'язки.

Таким чином, тільки сукупність процесуальних прав і обов'язків та процесуальних дій по їх реалізації заінтересованої особи і суду можуть визначати зміст цивільних процесуальних правовідносин. ЦПК врегулює волю суб'єктів (цивільні процесуальні

права і обов'язки) та їх дії. Останні виступають засобом реалізації волі, а тому тільки разом вони можуть входити до змісту правовідносин. У зв'язку з цим цивільні процесуальні правовідносини виступають формою (способом, методом) здійснення його учасниками суб'єктивних прав і обов'язків, а самі права і обов'язки ніяк не можуть бути формою правовідносин. Вони разом з процесуальними діями становлять їх зміст. Форма – це об'єктивне виявлення юридичної категорії. Цивільні процесуальні правовідносини виникають, змінюються і припиняються в цивільному судочинстві по справі, яке і є їх єдиною процесуальною формою. Обсяг і характер цивільних процесуальних прав і обов'язків встановлений у ЦПК залежно від тих завдань і процесуальних функцій, які вони покликані здійснювати в цивільному судочинстві. Цивільні процесуальні права і обов'язки суду становлять повноваження, а їх сукупність – компетенцію. Процесуальні права і обов'язки інших суб'єктів правовідносин визначають їх процесуальне становище в цивільному судочинстві. У переважній більшості вони складаються з процесуальних прав та обов'язків особистого немайнового характеру і як виняток з процесуальних прав і обов'язків майнового характеру (відшкодування судових витрат, заподіяної шкоди невиконанням процесуальних обов'язків тощо).

Цивільні процесуальні правовідносини виникають у процесі правоохоронної діяльності суду, в зв'язку з чим їх об'єкт тісно пов'язаний з об'єктом матеріальних правовідносин, з приводу якого виникає цивільне судочинство, і це ускладнює його визначення. У теорії цивільного процесу ним називаються: дії суб'єктів правовідносин або тільки діяльність суду; матеріально-правові відносини, які захищаються судом; спір про право між учасниками матеріально-правових відносин, переданий на розгляд суду; передбачені законом наслідки процесуальних дій, які виступають як мета цивільного судочинства (загальний об'єкт), захист матеріальних прав і законних інтересів сторін й третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретна справа та ін. Висловлювалися також міркування, що процесуальні правовідносини взагалі не мають об'єкта.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається актуальне питання щодо поняття цивільно-процесуальних правовідносин за законодавством України. Автором аналізуються проблемні питання чинного законодавства і надані пропозиції з питання, що стосується розбудови правової держави в Україні.

SUMMARY

In the article a topical question is examined in relation to the concept of civil process legal relationships on the legislation of Ukraine. An author is analyse the problem questions of current legislation and suggestions are given on a question which touches alteration of the legal state in Ukraine.

Процесуальні дії суб'єктів правовідносин не можуть бути об'єктом відносин, оскільки вони не є тією категорією, з приводу якої виникають самі відносини. Процесуальними діями реалізуються процесуальні права і обов'язки. Вони необхідні для виникнення правовідносин і наступного їх розвитку. Право на порушення цивільного процесу реалізується в результаті вчинення процесуальних дій – подачі позовної заяви, скарги і прийняття її судом. Між судом й заінтересованою особою виникають цивільні процесуале не стосовно цих дій, а тих наслідків, на досягнення яких вони спрямовані, – порушення цивільної справи в суді на захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу.

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин не виступають і матеріально-правові відносини, які захищаються судом, оскільки ними охоплюються тільки відносини позовного провадження, які характеризують динаміку розвитку процесуальних правовідносин. Викликає сумнів правильність положення про наявність загального спеціального об'єкта, оскільки воно неминуче призводить до існування по кожній цивільній справі одних загальних правовідносин і системи простих спеціальних правовідносин або ж до визнання того, що кожні цивільні процесуальні правовідносини мають два об'єкти. Об'єктом будуть процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин, зокрема: показання свідка, висновок експерта.

Але, беручи до уваги, що обсяг, зміст, характер процесуальних прав і обов'язків встановлюється і визначається ЦПК залежно від мети участі суб'єктів правовідносин у судочинстві і виконуваних ними цивільних процесуальних функцій по справі, кожні ци-

вільні процесуальні правовідносини в системі правовідносин у справі мають свій самостійний об'єкт.

Література

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада України; Конституція, (відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, № 30, ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-iv від 08.12.2004}; – Тлумачення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Цивільний процесуальний кодекс України. /Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV/(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 40-41, 42, ст.492) // Документ 1618-15, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.12.2012, підстава 5288-17. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.

3. Бичкова С.С. (ред.) Цивільне процесуальне право України. Навчальний посібник. – Киев: Атіка, 2006. – 384 с.

4. Білоусов Ю.В. (ред.) Цивільний процес. /Навч. посіб. /А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. – За ред. Ю. В. Білоусова. – К: Прецедент, 2005. – 293 с.

5. Цивільний процес України : академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С.Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

6. Червоний Ю.С. Цивільний процес України Підручник. – К.: Істина, 2007. – 392 с. ISBN 966-7613-94-1.

7. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі. //–К.: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2005. – 256 с.

8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Т. 5: П–С. – К. : Укр. енцикл., 2003. – 736 с.